

DE STAATSTHEORIE VAN THOMAS HOBBS.

DOOR

J. J. VON SCHMID.

In den loop der geschiedenis is gebleken, dat de constitutioneele monarchie voor Engeland de meest passende regeeringsvorm is. In tegenstelling met de staten op het vasteland van Europa, vertoont het reeds eeuwen in hoofdzaak hetzelfde staatkundige beeld. Toch zijn er tijden geweest, waarin men getracht heeft een anderen regeeringsvorm te scheppen, maar deze pogingen konden, ook wanneer zij momenteel verwezenlijkt waren, geen duurzamen vorm aannemen, terwijl de historisch geworden toestand, een regeering bestaande uit de samenwerking van Koning en Parlement, na eenigen tijd wederom terugkeerde.

In de zestiende en zeventiende eeuw trad in Engeland zulk een tijdperk in, daar er geleidelijk een disharmonie ontstond tusschen den bestaanden regeeringsvorm en de politieke geestelijke stroomingen. Voordien had men er minder dan elders aandacht gewijd aan vraagstukken op dit gebied. Evenals bij de Romeinen, was het staatsrecht van het constitutioneele systeem een product van bijna uitsluitend praktische ervaring geweest. De vertegenwoordigende lichamen hadden er na de Middeleeuwen geen plaats moeten maken voor de absolute monarchie. De Engelsche wetten, bestaande in de uitspraken der gerechtshoven en de subjectieve rechten der onderdanen tegen de kroon, gewaarborgd door charters en eeden van den vorst, onderhielden goede betrekkingen tusschen de groepen in den staat, maakten de rechterlijke macht onafhankelijk en beperkten het vermogen van den koning om willekeurig op te treden.

De eerste belangrijke wijziging in de bestaande verhoudingen had tot diepste oorzaak, de verandering die intrad in de collectief-psychische verhoudingen, die in den Engelschen staat bestonden. De veilige ligging te midden der zee had het land voor noodtoestanden bewaard, zoodat ook de psychische toestanden, waaronder men, door vrees bevangen, een absolute macht pleegt te gaan erkennen, niet ingetreden waren en het organische bestuur der Middeleeuwen zich gehandhaafd had. Eerst omstreeks het midden der zestiende eeuw werd het land bedreigd, toen onder invloed van de steeds groeiende zeemacht van Spanje aan de rust op het eiland een einde kwam. De vrees tegenover Spanje versterkte de gedachte der nationale eenheid,

die in den monarch als staatshoofd zetelde, terwijl de koning bovendien in rijke levensomstandigheden verkeerde, de tegenstanders van den koning, de edelen, daarentegen in den Rozenoorlog verzwakt waren. Daarbij voegde zich nog een sterke geestelijke strooming in het voordeel van den vorst. Er was gedurende de kerkhervorming een nationale kerk ontstaan, waarvan de Engelsche koning tot leider gemaakt was. Nu met de gedachte van den paus als geestelijk en wereldlijk leider geheel gebroken was, was ook de geestelijke macht door Luther in den wereldlijken vorst gedacht. *Cujus regio illius religio*. De vorst diende dus als een vertegenwoordiger van God beschouwd te worden, die met goddelijk recht regeerde en waartegenover de onderdanen dus slechts de houding van den passief gehoorzamende dienden aan te nemen. Deze factoren tezamen maakten, dat de Tudors in Engeland in macht de voorafgaande vorsten belangrijk overtroffen. Maar deze religieus-politieke strooming riep evenals elders een tegenstrooming in het leven. In godsdienstig opzicht kantten de aanhangers van de leer van Calvin, de Presbyterianen en Puriteinen zich tegen de leer, die den koning als het door God aangewezen hoofd van kerk en staat beschouwde. Door de geloofsvervolgingen van Maria Stuart naar Zwitserland en Straatsburg uitgeweken, waren deze Protestanten, Calvinisten en daardoor tegenstanders van de Anglicaansche kerkorde geworden. Op politiek gebied, huldigden zij met de Jezuïeten (Suarez en Bellarmin) de leer van de volkssouvereiniteit, die zij, tegenover de leer van het goddelijk recht van den koning, wilden handhaven. Daarnaast kwam de politieke oppositie van hen, die het standpunt van het historisch geworden recht innamen en die dus de oude rechten van de gerechtshoven en het parlement wilden gehandhaafd zien.

Evenals de Calvinisten, zochten en vonden deze laatstgenoemde bestrijders van het absolutisme steun in het buitenland waar het absolutisme in de z.g. Monarchomachen zijn felste politieke tegenstanders vond. Aldus werd Engeland betrokken in den strijd over den grondslag en den omvang van het staatsgezag en de plaats van de wetgeving daartegenover, die op het vasteland eeuwen zou voortduren, en koning en volk steeds meer tegenover elkaar zou plaatsen. Maar in Engeland zou dit proces zich sneller dan elders, Holland uitgezonderd, voltooien.

In Jacobus I (1603—1625) kreeg Engeland een koning, die de leer van het absolutisme theoretisch aanhing en deze trachtte te verwezenlijken. Zijn leermeester, George Buchanan, de beroemde Schotsche vorstenbestrijder, had hem geleerd, dat de slechte vorst door het volk afgezet kon worden, maar de moord op zijn vader, de stooting van zijn moeder van den troon en het beknotten van de koninklijke macht door de Presbyterianen hadden hem tot andere gedachten gebracht en de leer der Anglicaansche kerk doen aanvaarden. Hij

zette zijn opvattingen uiteen in eenige werken, waarvan de „Basilicon Doron” als leidraad voor zijn zoon, den lateren Karel I (1625—1649), bestemd was. Deze is in de sporen van zijn vader getreden en heeft ten slotte voor zijn streven om het Engelsche koningschap absoluut te maken met den dood moeten boeten, terwijl als reactie daarop de republiek uitgeroepen werd. De republiek ontwikkelde zich tot een militaire dictatuur van Cromwell, die twee jaren na zijn dood de restauratie van het koningschap bracht, toen Karel II in 1660 den troon beklom om tot zijn dood in 1685 een politiek te volgen in den geest van zijn voorgangers. Na het daarop volgende mislukte bewind van Jacobus II kwam stadhouder Willem III in 1689 als echtgenoot van de dochter van Jacobus, op den Britschen troon, na de „Declaration of rights” te hebben moeten onderteekenen. De onderbroken toestand van het gematigde koningschap trad weder in.

Toen nu in het voorjaar van 1588 de geheele bevolking van Engeland sidderde voor het gevaar van de door Spanje uitgezonden Onoverwinnelijke Vloot onder commando van den admiraal Medina Sidonia, werd te Malmesbury de filosoof en staatsleeraar Thomas Hobbes geboren, wiens staats- en rechtsleer we in dit artikel onder den gezichtshoek der moderne psychologie willen bezien en verklaren.

We willen allereerst opmerken, dat zijn voorstelling van staat en recht dus onmogelijk slechts uit een schildering van de bestaande toestanden van zijn tijd en land kan bestaan. In een tijd van inwendige verdeeldheid, onlusten en burgeroorlog levende, kon Hobbes moeilijk op de instemming van anderen rekenen, indien hij een dergelijken toestand als juist beschouwde. Ook de mogelijkheid om een politieken roman te schrijven, waarin een ideale staat beschreven werd, een bezigheid, die in dien tijd in zwang was en waarbij men hoopte, dat een heerscher de leer zou toepassen, werd door hem niet aangegrepen. Mogelijk is dan nog slechts om door middel van gedachtenconstructies het beeld van den staat en het recht in den individueelen geest, langs zuiver logischen weg, op te bouwen. De Engelsche staatsleeraar van de zeventiende eeuw, die zijn leer niet wil deduceeren uit andere staatkundige verhoudingen, zooals bijv. de Monarchomachen, die hun voorbeelden aan de Romeinsche cultuur ontleenden, maar die aanspraak maakt op originaliteit, kan onder de gegeven omstandigheden niet anders dan voornamelijk een rationalist zijn, die door abstract denken zich een ideëele harmonische voorstelling schept omtrent hetgeen in werkelijkheid op droevige wijze verdeeld is.

Prima facie houdt de leer van Hobbes als logisch afgeleide constructie dus geen verband met de collectief-psychologische schildering van het staatkundig leven van Engeland ten tijde van Hobbes. Men kan zich daarom afvragen wat het voor zin heeft deze leer

niettemin aldus te bezien. Dit wordt duidelijk, wanneer men bedenkt, dat nagegaan kan worden of de leer, zooals deze geconstrueerd is, als geheel overeenstemt met een van de fasen van staatkundige ontwikkeling, zooals we die collectief-psychologisch geconstrueerd hebben¹⁾, zoodat de leer als relatieve grootheid ook sociologisch bezien voor bepaalde omstandigheden ondanks den geheel anderen weg, waarlangs zij haar conclusies vindt, gewaardeerd kan worden.

Verder dient men te bedenken, dat de logische constructie een uitgangspunt behoeft, terwijl de keuze daarvan op zich zelf niet logisch te bepalen is. Bij deze keuze zal de persoon van den auteur van invloed zijn. Zijn aangeboren of door het leven verkregen eigenschappen spelen dus hier een principieele rol. Ten slotte bestaat dit uitgangspunt in de leer van Hobbes in een psychologische appreciatie van de menschelijke natuur. Hoe abstract dit natuurrechtelijk stelsel dus in zijn bovenbouw ook mag zijn, het is en blijft een constructie, gebaseerd op een psychologie van den mensch en als zoodanig psychologisch waardeerbaar.

De leer van Hobbes gaat uit van de gedachte, dat het vrees-instinct den grondslag van de menschelijke ziel vormt en dat de redelijkheid van het verstand slechts deze kracht sublimeeren kan, zoodat de werking van de vrees ophoudt. Deze voorstellingswijze van de natuur van den mensch, waarbij het intellect de tegenkracht vormt van de werking van het vreesinstinct, is een juiste maar eenzijdige voorstelling van de menschelijke ziel. Zij is een bewuste oppositie tegen de leer van Grotius, die den gemeenschapszin als de overheerschende kracht in de ziel van den mensch beschouwde en daardoor een persoonlijke opvatting van Hobbes. Men heeft haar in verband gebracht met het feit, dat de moeder van den wijsgeer kort voor diens geboorte, gelijk geheel Engeland, vervuld van vrees, de komst van de Spaansche Armada tegemoet zag. Zij zou dus een uitvloeisel van een aangeboren eigenschap zijn geweest. Daarnaast kan worden opgemerkt, dat ook het milieu een rol gespeeld kan hebben, daar Hobbes langen tijd aan het Fransche hof verkeerd heeft, waar de hovelingen vol onderlinge afgunst en wederkeerige vrees voor elkaar, vaak zuiver individueel, fel plachten te strijden om gunst en invloed bij den vorst.

Nu was Hobbes een radicaal royalist en daardoor afkeerig van een liberaal Engelsch koningschap en dus een beslist tegenstander van de Monarchomachen, over wier opvattingen hij zich dan ook in zijn werken ongunstig uitlaat. Ook de zelfstandigheid van het parlement in zijn vaderland mocht zich niet in zijn sympathie verheugen en toen hij in 1640 zijn „The Elements of Law, Moral and Politic” uitgegeven had, besloot hij ter wille van eigen veiligheid Engeland te verlaten. Hij vestigde zich in Parijs, waar hij nauwe relaties met

¹⁾ Staatsrechtswetenschap en Sociologie. Tweede Hoofdstuk pag. 76.

het Fransche hof onderhield. Bovendien leerde hij daar Descartes kennen. In Londen had hij voordien liefde opgevat voor de mathematische opvattingen van Bacon en ook zijn doel werd om allereerst door objectieve waarneming de absoluut geldende wetten der verschijnselen op te sporen om daarna met onfeilbare logica daaruit de algemeen geldende gevolgen af te leiden. Evenals de latere positieve wijsbegeerte van Saint-Simon en Comte stond dus de wijsbegeerte van Hobbes op een, onder invloed van de cosmographie en de natuurwetenschap geconstrueerd, fundament. Ook Galileï had hij op een Italiaansche reis van vroegeren datum ontmoet.

Het door middel van de waarneming te vinden uitgangspunt van algemeene wetmatigheid betreffende de menschelijke ziel werd geacht door het constateeren van het vreesinstinct gevonden te zijn. Nu diende dus verder zuiver logisch, gelijk in de wiskunde, het juiste staatsbeeld daaruit afgeleid te worden. Deze arbeid is neergelegd in zijn „De Cive” kort na 1645 te Parijs geschreven, dat terstond bij het verschijnen groot opzien baarde, hetgeen niet te verwonderen is, daar dit geschrift reeds na eenige bladzijden lezen bewondering afdwingt door helderheid en zuiverheid van constructie. De wijze, waarop de conclusies uit elkaar voortvloeien, is dermate klemmend, dat het onmogelijk toeschijnt de structuur anders dan in haar uitgangspunt aan te tasten.

Dit uitgangspunt, de individueele vrees, leidt in de primitieve cultuur tot de zelfzucht en tot den onderlingen oorlog, waarin recht is, hetgeen ieder individu voor zich zelf nuttig acht. Maar dit heeft tot noodzakelijk gevolg, dat de werking van een dergelijk recht gelijk staat met de afwezigheid van ieders recht. Ten onrechte wijst Hobbes dan als voorbeeld op de levenswijze der Indianen in Amerika in de zeventiende eeuw. De collectief-psychische structuur der primitieve culturen begreep men in den tijd, toen men voor het eerst met hen in aanraking kwam, niet terstond. Hij voegt er bij, dat de nu gecultiveerde volken eens ook aldus leefden, en constateert dus in dien natuurtoestand een logische tegenstrijdigheid omtrent het recht, die nu opgeheven behoort te worden. De vrees leidt daarom ter wille van de rechtszekerheid tot een verdrag, hetzij met een overwinnaar, hetzij met gelijken. Merkwaardig is, dat Hobbes deze vereeniging niet als een redelijke daad beschouwt, maar haar ziet voortvloeien uit haat, vrees, hoop, liefde of een ander affect. Maar zij geschiedt tevens in overeenstemming met de ware redelijkheid. De afstand van het recht aan de collectiviteit is daarom ook volkomen, met uitzondering van het recht van individueele zelfverdediging, daar immers de garantie van het zelfbehoud leidde tot het verdrag. Deze voorstelling van Hobbes is nog zuiver psychologisch. Wat men een juridischen band pleegt te noemen, bestaat hier in het geheel nog niet. Tot de eenheid behoort het individu slechts zoo lang als *zijn* wil

gestand blijft. Daar echter de mogelijkheid van het vrijwillig uit-treden gelijk zou staan met het ontbreken van een verdrag, is zulks echter op grond van de *redelijkheid* uitgesloten. Hier eindigt de psychologische en begint de metaphysische voorstellingswijze, het gebied der fictieve voorstellingen of zoo men wil de „*juridische*” constructie. „*Pacta sunt servanda*”. Het gebod van de rede zal nu aanvullen hetgeen de natuurlijke neigingen schiepen, en is een kunstmatige moraal. Met andere staten blijft de oorlogstoestand bestaan, maar de staat zelf is een rechtspersoon geworden, een gefingeerde persoon met een dito wil en bestaande uit een menigte menschen. Toch dient de collectief-psychologische constructie van het geheel ook volgens Hobbes aan het onderzoek onderworpen te blijven. Allereerst dient nagegaan te worden wat onder een menigte menschen te verstaan is. Een menschenmenigte is hetzelfde als vele menschen. Dat de menigte één natuurlijken wil heeft, neemt men niet aan, daar ieder individu een eigen zuiver persoonlijken wil heeft. Daarom kan de menigte als zoodanig niet beloven, noch verdragen sluiten, noch rechten verwerven of overdragen, noch handelen of bezitten, maar slechts man voor man en gaat het daarbij om zooveel beloften enz. als er menschen zijn. De collectiviteit is daarom geen natuurlijke persoon. Maar wanneer diezelfde menigte vaststelt, gelijk in den staat geschiedt, dat de wil van één persoon of de overeenstemmende wil van de meerderheid voor den wil van allen *gehouden zal worden*, wordt zij een persoon en kan zij bovengenoemde handelingen wel verrichten. Zij is dan een volk en geen menigte. Zegt men, dat het volk of de menigte iets wil, beveelt of doet, dan verstaat men daar-onder den staat, die door den wil van één mensch of den overeen-stemmenden wil van meerdere menschen, — hetgeen slechts in een vergadering geschieden kan, — beveelt, wil of handelt. Zegt men echter, dat een menigte, onverschillig of zij groot of klein is, handelt zonder den wil van dien eenen mensch of van die meerderheid, dan is dit door het volk als onderdanen geschied, d.w.z. door vele individueele burgers gezamenlijk, niet door *één* wil, maar door verschil-lende wilsuitingen, en dus niet door die van den „staat”.

Deze beschouwing, die te vinden is in een noot voor den eersten zin van het zesde hoofdstuk van de „leer van den staatsburger”, is uiterst belangrijk door den grooten invloed, dien zij op de ontwikkeling van de rechtswetenschap heeft gehad en nog steeds op talrijke rechts-geleerden uitoefent, wanneer het gaat om de vaststelling van de verhouding van den onderdaan tegenover den staat of van individu tegenover collectiviteit, dus bij toepassing van de psychologie op de rechtswetenschap. Talrijk zijn degenen, die meenen in deze passage van Hobbes aanleiding te vinden om zich tegen iedere collectief-psychologische beschouwing van het recht te moeten verzetten. Nu de collectieve-psychologie daaromtrent diepere beschouwingen en meer

genueanceerde verhoudingen gevonden heeft, door het onderscheiden van groepen van minder of meerder intensiteit, wordt de vraag van belang, hoe we thans tegenover de zoo belangrijke beschouwing van Hobbes omtrent deze verhouding komen te staan.

Niet alleen de staat ten tijde van Hobbes, maar iedere collectiviteit is dus volgens Hobbes een fictie. Men „denkt” zich een eenheid en fingeert, dat de wil van één persoon te beschouwen is als de wil van allen, die deel uitmaken van de collectiviteit. Bezit deze metaphysische voorstellingswijze onder modern collectief-psychologisch licht bezien nog eenige beteekenis? Ongetwijfeld. We zetten uiteen hoe de groote verbanden gedurende en na de volksverhuizing ontstonden uit noodtoestanden, waarvan inderdaad de vrees psychisch over alle andere instincten domineerde¹⁾ en hoe daarna na langdurigen strijd het eenhoofdig absoluut gezag de eenige bestuurstoestand bleek, die inwendige orde en rust vermocht te verschaffen. Ook ten tijde van Hobbes vormden de burgers in den staat tegenover dezen inderdaad in staatkundig opzicht een menigte uiteenlopende individueele geesten en konden collectieve wilsuitingen omtrent het staatsbeleid normaliter niet bestaan. Slechts in één opzicht bestond er min of meer gelijkheid van inzicht, n.l. omtrent de erkenning van het staatsgezag, hetgeen voor den staat van Hobbes dan ook noodzakelijk is, daar anders de minderheid bestaande uit slechts één persoon, den vorst, niet over de meerderheid zal vermogen te regeren. Hobbes denkt zich het ontstaan van dezen toestand terecht gedurende den noodtoestand onder invloed van de instinctieve werking der vrees, ook al noemt hij een verdrag den grondslag daarvan. Zoodra deze vrees opgehouden heeft door het intreden van normaler verhoudingen, is echter de collectieve-psychische kracht, die het groote geheel tot stand heeft gebracht, verdwenen. Maar over deze moeten we nader in beschouwing treden, want het bestaan daarvan ontkent Hobbes geheel en al. Ook wanneer er gelijkheid van opvatting bestaat, zooals bij een meerderheid het geval is, bestaat er slechts een optelling van individueele zelfstandige geesten. Is dat inderdaad het geval, dan kan de rechtswetenschap slechts tot het gebied van de metaphysica behooren; van een recht, dat in het leven der maatschappij heerscht, gelijk de historische school later verkondigt, kan geen sprake zijn, daar dat leven weliswaar geestelijke gelijkheid laat zien, maar een gelijkheid van zelfstandige individuen zonder verderen moreelen band. Alleen het recht schept dan een band en wel niet in het werkelijke leven, waarin slechts enkelingen bestaan, maar doordat het zich ideëel gebonden gaat *voorstellen* in den geest van den gene, die zich over het recht bezint, hetgeen op reëlen grondslag niet als eenheid kan worden waargenomen, noch kan worden geconstrueerd.

¹⁾ t. a. p. pag. 43.

Hiermede zijn we op een groote tekortkoming gestuit van de wijsbegeerte, zooals deze zich in de zestiende en zeventiende eeuw uit de Middeleeuwsche ontwikkeld heeft, wanneer zij in beschouwing treedt omtrent vraagstukken, die verband houden met de maatschappij. Hier toont zij, aan den invloed van de verbreking van de kerkelijke eenheid nog niet ontgroeid te zijn. Deze geestelijke eenheid, zooals de Middeleeuwen die gekend had als algemeenen grondslag van de cultuur, was verdwenen en de wijsbegeerte was van het universalisme naar het individualisme omgeslagen. De waarheid lag echter in het midden. Het ophouden van de algemeene eenheid wilde niet zeggen, dat ieder individu nu een geestelijke zelfstandigheid geworden was. Er bestond naast de nieuwe verscheidenheid wel degelijk bindende gelijkheid. Eerst in de eerste helft van de negentiende eeuw zou de voorstellingswijze van deze eenheden, die uit een veelheid bestaan, tot object van de wijsbegeerte worden; eerst moest bij de rationalistische experimenten van de Fransche revolutie blijken, welke ongekende banden losgemaakt werden en wat daar de droevige gevolgen van waren. Wel constateerde men gedurende de Nieuwe Geschiedenis de vroeger ongekende verscheidenheid in wijsgeerig en geestelijk opzicht, maar niet de werking van de gedurende de Middeleeuwen geschapen gelijkheid voor zoover deze als basis der cultuur ondanks verder optredende differentiatie bleef voortbestaan.

De collectieve-psychologie bewijst nu tegenover het ontbindende individualisme de beteekenis van de gelijkheid van opvattingen, als *conditio sine qua non* voor iedere cultuur. Voor de primitieve cultuur dient deze gelijkheid het volkomene zooveel mogelijk te benaderen; in de moderne dient aan het individualisme in het belang van de verdere ontwikkeling een zoo ruim mogelijke plaats verzekerd te worden. Een volledige ontwikkeling van de collectief-psychologische denkwijze kan hier niet gegeven worden. We zullen slechts trachten X in het kort aan te toonen, dat een aantal individuen, die gelijke opvattingen huldigen, wanneer zij met elkaar in geestelijk contact staan en gedachtenuitwisseling plaats vindt, een zeker geheel vormen dat iets anders is dan wanneer dit aantal dezen geestelijken onderlingen invloed miste.

We zullen, omdat Hobbes het bestaan van gelijkheid van opvatting kent, deze hier als uitgangspunt aannemen en de vraag, hoe deze, gegeven de oneindige verscheidenheid van levenservaring, ontstaan kan, buiten beschouwing laten. Zoodra mensen van gelijke opvattingen omtrent een bepaald punt elkaar ontmoeten en zich hieromtrent bewust worden, vormt zich daaromtrent tegenover hen, die andere voorstellingen hebben, een band. Dit heet in de collectieve X psychologie een groep. Zij zijn dan niet meer twee mensen, maar vormen tezamen een eenheid, die volstrekt niet zuiver denkbeeldig is, maar een in het reële leven bestaande kracht, waarvan de moreele

waarde als kracht grooter is dan die van de twee individuen tezamen, afzonderlijk voordat zij elkaar kenden. Immers de één zal door het feit, dat de andere gelijk hij denkt, versterkt worden in zijn overtuiging en bij bespreking daaromtrent zullen de kleine verschilpunten en afwijkende argumenten slechts verfrisschend en overtuigend werken. Alle groote sociale krachten in het leven berusten dan ook op samenwerking op grond van gelijke beginselen. Het bestaan van een moreelen band in de groep, die maakt, dat omtrent haar onmogelijk slechts van een aantal zelfstandige gelijke geesten gesproken kan worden, dient nu te worden aangetoond. De tegenwoordige tijd maakt dit bewijs allerm minst moeilijk. Overal zien we de beginselen der groepen, zooals staten, kerken, politieke partijen aangetast worden door leden van die groepen, die daarin veranderingen willen aanbrengen. Was nu zoo'n verzameling van menschen met gelijke opvattingen niets anders dan zelfstandige eenlingen, dan zou het gedrag van die dissenters hun eigen innerlijk niet raken. Immers hoeveel duizenden, ja millioenen dissenters leven er buiten de groep dagelijks om hen heen, die hen ook volkomen onverschillig laten en tegenover wie zij praktisch verdraagzaam zijn. Maar zoodra een dissenter binnen de groep optreedt en de algemeene opvattingen waardoor de groep zich van andere groepen onderscheidt en waaraan zij haar *raison d'être* ontleent, aantast, openbaart zich het bestaan van den groepsband tusschen de leden, en de aberratie van een hunner treft merkwaardiger wijze ieder in zijn z.g. persoonlijke overtuiging. Het is alsof men zich persoonlijk moreel voelt verzwakken door het gebeurde en men gevoelt een vrees opkomen. Onder invloed daarvan nemen de geschokten dan vaak maatregelen tegen de afgedwaalden, die voor een buitenstaander, die objectief toeziet, niet steeds een hoogstaanden indruk maken. Begrijpelijk wordt dit eerst, wanneer daaruit geconcludeerd wordt, dat het menschdom primair niet individueel, maar collectief is in denken en handelen. Het begaafde individu kan slechts pionier zijn voor hetgeen later wellicht algemeen wordt.

Deze gebeurtenissen waren als zijnde algemeen menschelijk ook te constateeren ten tijde van Hobbes, aan groepsacties op politiek en kerkelijk gebied ontbrak het zooals we zagen ook in zijn tijd niet, maar een dergelijke beschouwingswijze kende men niet en dit is begrijpelijk, daar in dien tijd ook de zeer persoonlijke denker nog te veel stond onder invloed van eenzijdige theologische wereldbeschouwingen en nog te weinig in betrekking stond met vreemde culturen en andere groepen, waardoor de betrekkelijkheid nog te weinig in het oog sprong. Hoe levendig Hobbes dan ook de religieuze en politieke groepen om zich heen zag strijden en hoe persoonlijk dit alles vaak op zijn leven ingewerkt heeft, de reactie op de geestelijke gebondenheid der Middeleeuwen deed de aandacht der wijsgeeren zoo zeer vallen op de ontwakende persoonlijkheden, dat de voortdurende

keerzijde daarvan zeer tot nadeel van later onopgemerkt bleef. De staatsleer van Hobbes is dus de leer van iemand, die slechts individuen *waarneemt* en die zich de collectiviteit, den staat *denkt*. Naast deze gedachtenconstructie van den staat kent hij geen maatschappij. Toch is zijn staatsbeeld geen onverwezenlijkbare utopie gelijk de Oceana (1656) van zijn tijdgenoot Harrington (1611—1677). Dit is het gevolg van den reëlen psychologischen grondslag waarop hij verder bouwt. Daar hij het historisch ontstaan van het groote geheel, dat „staat” genoemd wordt, niet verklaren kan en daardoor als werkelijkheid niet begrijpt, bestaat zijn leer uit een gedachtenconstructie, die dank zij het reëel juiste uitgangspunt en de zuivere logische deducties daaruit toch tot relatief praktisch juiste denkbeelden komt. Waar geen algemeene wil bestaat, is slechts de wil van één individu of groep denkbaar. In de Middeleeuwen zou nu gekozen hebben moeten worden tusschen keizer en paus; voor Hobbes kon dit in Engeland slechts een vorst uit het geslacht Stuart zijn. Hem diende de grootst denkbare, de z.g. absolute macht opgedragen te worden. Naast hem was voor geen enkelen anderen zelfstandigen gezagsdrager, noch met het geestelijk, noch met het wereldlijk gezag, plaats. Aldus staat in het Latijn te lezen op het eigenaardige titelblad van het derde werk over recht en staat, de Leviathan van 1651, waarop een zinnebeeldige voorstelling dit in beeld brengt en waarbij de vorst een maliënkolder draagt, die samengesteld is uit de staatsburgers en in de handen een zwaard en een bisschopsstaf voert. Deze vorst bezit de souvereiniteit. De ken-teekenen daarvan zijn het geven en intrekken van wetten, de beslissing over oorlog en vrede, de beslissing van alle geschillen, zoowel privaatrechtelijke als publiekrechtelijke. Hij is de ziel van het staatslichaam. Daar het niet aan te nemen is, dat alle burgers tegelijkertijd en zonder uitzondering zich tegen het hoogste gezag vereenigen, is hij praktisch onafzetbaar.

In dit korte bestek kunnen we de finesses van de staatsleer niet nauwkeurig beschrijven. Zij schilderen het absolutisme zoowel tegenover staat als kerk in zijn sterksten vorm en postuleeren dit op grond van het natuurrechtelijk denken. De vorst kan steeds overal ingrijpen. Niets is aan zijn macht onttrokken. Zelfs heeft hij het recht meeningen en leerstellingen die voor de openbare orde gevaarlijk zijn, te onderdrukken en te verbieden. Hij kan niet gestraft worden en daar er in den natuurtoestand nog geen particulier eigendom bestond, kan ook daarop zich niemand tegenover hem beroepen. Waarborg tegenover hem vindt het volk nergens, ook al geldt in zijn stelsel eveneens de regel van de Monarchomachen „*Salus populi suprema lex*”, want hij alleen beslist wat daaromtrent moet worden verstaan. „Sie „machen sich selber rechtlos, um einen Schutz für ihr Recht zu gewinnen. Kopfloser in der That konnten es die Menschen gar nicht anfan-

„gen, um einen Staat zu errichten,” zegt Bluntschli terecht, want de grondslag van de leer is bovendien de zuivere, instinctieve vereenigingsdaad onder invloed van vrees. Zoo is deze zuiver logische constructie op instinctieven grondslag als geheel niettemin met eigen uitgangspunt in strijd. Men vindt er de gezochte rechtszekerheid niet.

De realiteit van dit leerstuk is gelegen in den noodtoestand. De opperbevelhebber van een strijdend leger, de kapitein van een schip in nood, zij hebben een recht gelijk Hobbes aan den vorst geeft. Onder dergelijke omstandigheden pleegt men een macht van dien omvang te erkennen en te gehoorzamen. Dan heerscht alom een vrees, die de overige neigingen en eigenschappen uit het bewustzijn terugdringt. Ware dit steeds het geval, dan zou deze staatconstructie altoos en overal bestaan. Maar de voorstelling van Aristoteles en De Groot van het samenhoorigheidsgevoel en de daaruit voortspruitende moreele verplichtingen, die den waren grondslag vormen van iedere cultuur onder *normale* omstandigheden, bezit dus grootere reële waarde. Want Hobbes' leer vloeit voort uit *abnormale* onzekere toestanden omtrent de machtsverhoudingen. Daardoor is zijn leer het feitelijk tegendeel van die van den ideëlen anarchist, den Russischen prins Peter Kropotkin, die in zijn boek over het „Wederkeerig hulpbetoon” even eenzijdig op de werking van de beteekenis van de natuurlijke vrijwillige sociabiliteit van den mensch voor rustige omstandigheden gewezen heeft.

Maar uitgaande van de psychologie van den noodtoestand, kon Hobbes zuiver rationeel verder bouwend slechts deze blijven schilderen. Ook zijn leer is daardoor collectief-psychologisch waardeerbaar. Zij geeft dus als postulaat ook slechts een juist beeld en goede voorschriften voor noodtoestanden. Het is een noodrecht. Als zoodanig overschreed zijn absolutisme zelfs de verlangens aan het Fransche hof. Na het schrijven van den Leviathan ging Hobbes wederom naar Engeland terug, daar de geestelijkheid aan dit hof hem het leven onaangenaam maakte, omdat zij verbolgen was over de positie die Hobbes in zijn staat aan de kerk gaf. Bij de restauratie in 1660 begon voor hem een mooie tijd aan te breken, door de gunsten en eerbewijzen die hij van Karel II en zijn hof genoot.

In 1679 stierf hij 91 jaar oud, blij zooals hij zeide, dat de wereld nog een gat bezat om er uit te kruipen.

Zijn staatsleer is natuurlijk afwijkend gebleven van het beeld dat de Engelsche staat te zien gaf. Bij de revolutie van 1689 kwam het evenwicht terug en het was John Locke die in 1690 in zijn „Two treatises on government” den harmonischen natuurlijke staatsvorm van Engeland toen schilderde.